

ring af den store bog med de mange og instruktive illustrationer tilkommer det selvsagt numismatikerne at give. For danske historikere, der arbejder med periodens økonomiske historie og med dens økonomiske politik er det under alle omstændigheder værdifuldt at have fået en klar og overskuelig helhedsfremstilling af de danske pengesedlers historie: deres produktion, emission, cirkulation, inddragelse og tilintetgørelse – og i ekskursionsform også et indblik i problemet: falske sedler.

Ole Feldbæk

ANDERS MONRAD MØLLER: Frederik den Fjerdes Kommercekollegium og Kongelige Danske Rigers Inderlig Styrke og Magt. Københavns Universitet. Institut for Økonomisk Historie. Publikation nr. 18. Akademisk Forlag, 1983. 239 s.

KRISTOF GLAMANN og ERIK OXENBØLL: Studier i dansk merkantilisme. Omkring tekster af Otto Thott. Københavns Universitet. Institut for Økonomisk Historie. Publikation nr. 20. Akademisk Forlag, 1983. 243 s.

De to publikationer har ikke blot tilfælles, at de er udgivet af samme institut, men også at de er kildeudgaver, der gengiver henholdsvis ét og to i samtiden utrykte skrifter af væsentlig interesse for dansk økonomisk historie i 1700-tallet, og at udgiverne ledsager disse skrifter med indledninger så fyldige, at de faktisk gør det ud for selvstændige afhandlinger om vigtige temaer i 1700-tallets økonomiske historie. De har desuden tilfælles, at det af Anders Monrad Møller udgivne håndskrift og hovedstykket i Kristof Glamanns og Erik Oxenbølls bog knytter sig tæt til henholdsvis det andet og det tredje danske kommercekollegium, som var de regeringsorganer hvor erhvervspolitikken blev udformet med større eller mindre gennemslagskraft, dels over for den øvrige statsadministration, dels over for de eksisterende inden- og udenrigspolitiske og økonomiske realiteter i datidens Danmark. Tilsammen bidrager de to bøger væsentligt til at øge vor viden om dansk økonomisk historie i første halvdel af 1700-tallet, en periode der længe har stået i skyggen af den mere dramatiske epoke i århundredets anden halvdel, men som er betydningsfuld både i sig selv og som optakt til de store forandringer i reformtiden.

Anders Monrad Møllers bog indeholder til indledning en redegørelse (s. 11-78) for det andet kommercekollegium, som blev oprettet i 1704. Med ændringer, især sammenlægning i 1708 med Poliitkommissionen, og med dvaleperioder bestod det til 1731. Fremstillingen går dog kun til 1712, da pesten i 1711 og Den store nordiske Krig medførte en længere opløsningsperiode. Forfatteren påviser, at der i det væsentlige var tale om en genoplivelse af det første kommercekollegium, som på grund af forholdene mellem Danmark og Holland havde indstillet sin virksomhed i 1691 uden formel ophævelse. Han redegør dernæst for en række af de sager og aktiviteter, kollegiet med større eller, navnlig, mindre held tog op. Det mest interessante i den forbindelse er nok, at vi møder initiativer, hvortil tiden øjensynligt ikke endnu var moden, men som i tidens fylde blev realiseret, f.eks. til oprettelse af en bank og et islandsk kompagni. Karakteristisk for den kraft eller rettere mangel på samme, der blev sat bag kollegiet, var, at dets initiativer ikke måtte koste staten penge.

Bogens hoveddel består af en ord- og bogstavret gengivelse af skriftet »Kongelige Danske Rigers Inderlig Styrke og Magt« med bilagene A-E, og som indledning hertil redegørelser for dets overleveringsforhold og datering, til slutningen af 1709, og for forfatterskabet, som fratages rentekammerassessor Vilhelm Helt og med overbevisende indicier tillægges sekretær og assessor i Kommercekollegiet Thomas Jørgensen Hørning. Skriftet foreligger i syv bevarede afskrifter, og det er en af udgiverens mange fortjenester, at han meget skarpsindigt har fastslået disses proveniens og bl.a. derved kan identificere ophavsmanden og placere skriftet i dets tidsmæssige sammenhæng. På den baggrund virker det lidt besynderligt, at han har glemt at oplyse læseren om, hvilket af de syv håndskrifter der ligger til grund for udgaven. Med en detektivsans, der, sans comparaison, må være lidt beslægtet med udgiverens, mener anmelderen at kunne fastslå, bl.a. på grundlag af det gengivne håndskrifts paginering, at det må være den såkaldte *Ottera-version*, der findes på Det kongelige Bibliotek. Bilagene er dog, med undtagelse af tabel E, som kun er bevaret i Ottera, taget fra et eksemplar i Rigsarkivet, D 123 i Danske Kancellis arkiv, som er det eneste, der har dem, og som ejendommeligt nok netop mangler E. Tabel A bringer i øvrigt, uden at udgiveren har gjort bemærkning herom, det problem ind i tidsfæstelsen, at den daterer oversigten over skibe hjemmehørende i København til 1728, hvilket årstal udgiveren korrekt gengiver i tabellen. Der må vel være tale om en skrivfejl hos en senere afskriver. Det burde nok være oplyst. For er det ikke tilfældet, anfægtes jo tabellens og dermed skriftets datering.

Med sin udgivelse og identifikation har Anders Monrad Møller hævet det udaterede og anonyme pro memoria fra et indlæg i den økonomiske debat, som vel har været kendt, men som ingen historikere hidtil rigtig har kunnet bruge til noget, til et kildeskrift af høj rang. Han betegner, og sikkert med rette, skriftet som en apologi for Kommercekollegiet. »Uanset de karrierefremmende motiver, som forfatteren . . . måtte have haft, så er dette simpelthen den datidige sagkundskabs bud på den rigtige økonomiske politik anno 1709« (s. 108).

Bogen er forsynet med et engelsk resumé, der på enkelte punkter supplerer fremstillingen. Den har desuden en fyldig ordliste og et mere kortfattet navne-, sag- og stedregister.

I modsætning til de to første kommercekollegier fik det tredje, General Landets Økonomi- og Kommercekollegiet, oprettet i slutningen af 1735, bestandighed og held til at gennemføre foranstaltninger af stor rækkevidde for erhvervslivets udvikling i 1700-tallets Danmark.

Som Thomas Jørgensen Hørnings skrift kan betegnes som en apologi for det andet kommercekollegium, kan man nok anse Otto Thotts »Allerunderdanigste uforgribelige Tanker om Commerciens Tilstand og Opkomst« fra 31. december 1735 som et programskrift for det tredje kommercekollegiums virke. Også dette skrifts betydning var længe underkendt af historikerne. Det var derfor en nyttig gerning, at Kristof Glamann i *Københavns Universitets festskrift* i anledning af kongens fødselsdag 1966 bragte det på tryk og i en længere indledning satte det i ramme. Denne udgave er udførligere anmeldt i *Historisk Tidsskrift*, 12. rk., bd. II, 1966-67, s. 478-83, hvortil henvises.

Så stor har interessen for Otto Thotts skrift efter udgivelsen været, at bogen forlængst er udsolgt og savnet. Det er derfor glædeligt, at det har været muligt at gennemføre en nyudgivelse, der tilmed på flere områder betegner en værdifuld udvidelse. Kristof Glamanns indledning er ajourført med nyere forsknings-

resultater, og Erik Oxenbøll supplerer med et selvstændigt afsnit om industrien. Dertil kommer, at der i bogen er medtaget endnu et skrift af Otto Thott, en betænkning fra 1754 om rentefoden, og at denne sættes i ramme af en større indledende afhandling af Erik Oxenbøll om danske finansieringsproblemer i 1700-tallet.

Nyt i Kristof Glamanns fremstilling er især et kapitel om merkantilismen i Danmark med redegørelse navnlig for Albert Olsens synspunkter, og et afsluttende kapitel om kameralismen. Med disse kapitler sætter udgiveren i højere grad end tilfældet var i førsteudgaven Otto Thotts »kameralistiske programskrift« ind i en større idéhistorisk og europæisk sammenhæng. Interessant er desuden forfatterens redegørelse for fire forskellige europæiske typer af kommercekollegier og placeringen af de tre danske i fjerde gruppe som »centraladministrative organer med både rådgivende og udøvende samt i flere sager også dømmende myndighed« og dermed »kameralisternes stærkeste instrument« (s. 77).

Om begge Erik Oxenbølls (nytilkomne) afsnit gælder, at de nærmest tager Otto Thotts to skrifter som udgangspunkter for meget brede, instruktive fremstillinger af hele 1700-tallets industripolitik og kreditvæsen. Man savner derimod med hensyn til skriftet fra 1754 om rentefoden en redegørelse for dets aktuelle tilblivelsessituation. Det oplyses, at det ligger i Danske Kancellis forakter til renteforordningen af 13. februar 1767. Var denne allerede under forberedelse, da Thott skrev sin betænkning, eller havde han en anden anledning? I øvrigt afspejler Otto Thotts andet skrift en tid, hvor hans program fra 1735 på flere områder havde nydt fremgang og sat frugt. Se f.eks. s. 222, hvor der tales om, at banken har haft lykkelig fremgang, komercien er tiltaget, manufakturere er opkommet og ejendomspriserne, både i byen og på landet, er »anseeligen tiltagne i priis«.

Til sidst et lille hjertesuk. Man savner i bogen om Otto Thott en ordliste som den, der findes i Anders Monrad Møllers bog. Det er næppe alle læsere, der lige netop har present, f.eks. hvad der ligger i begreber som »ob usum« og »ob moram« (s. 224) eller erindrer tiden og de nærmere omstændigheder for »Vandfloden i Holsteen og Oldenborg«, der drænedes den kongelige kasse (s. 228).

Jens Holmgaard

STEFAN HARTMANN: Die Beziehungen Preussens zu Dänemark von 1688 bis 1789. Neue Forschungen zur brandenburg-preussischen Geschichte herausgegeben von Oswald Hauser, Band 3. Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1983. XXII, 402 s. III.

Denne bog af den tyske arkivar Stefan Hartmann er den første frugt af et større projekt, der under ledelse af Walther Hubatsch skal behandle Preussens udenrigspolitiske forhold til Danmark fra 1525 til 1867. Det foreliggende bind lover godt for den bebudede serie, da det giver en solid og perspektivrig oversigt over de preussisk-danske relationer i perioden 1688-1789; Hartmanns nuancerede fremstilling, der hovedsageligt er baseret på de diplomatiske arkivserier i Merseburg, Berlin og København, diskuterer løbende den preussiske og den